

Каріков Сергій Анатолійович
Кандидат історичних наук, доцент
Доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

karsan2002@mail.ru

(057)707-34-78

**КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ В САКСОНІЇ:
ВПЛИВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ВЛАДИ НА ЗДІЙСНЕННЯ
РЕФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

Святкування у 2017 р. 500-річного ювілею Реформації відкриває нові обрії для дослідників цього історичного феномена. Перегляд існуючих дослідницьких підходів та обґрунтування нових історіографічних концепцій зумовлені складністю й багатогранністю подій євангелічного руху, розпочатих виступом Мартіна Лютера з «95 тезами». Реформаційні впливи на різні сфери життя німецького суспільства раннього Нового часу поступово поширилися і в інших країнах Європи та світу, великою мірою визначивши подальший розвиток політичних, культурних, релігійно-церковних відносин у соціумі доби Модерну.

До проблем Реформації, які на цей час привертають усе більшу увагу дослідників, належить характеристика конфесіоналізації. Зазначене поняття, запропоноване у другій половині ХХ ст. Е. В. Цеєденом й обґрунтоване сучасними німецькими істориками Х. Шиллінгом і В. Райнхардом, охоплює духовний та організаційний рух різних християнських віросповідань, що з часів релігійного розколу перебували в суперництві між собою, у напрямі створення відносно стабільної церкви, у сфері догми й релігійно-етичних форм життя, а також формування конфесій під впливом державної влади [1, 16].

Характеризуючи конфесіоналізацію у взаєминах між Священною Римською імперією і територіальними князівствами, Х. Шиллінг зазначає, що конфесійні церкви раннього Нового часу у духовному, моральному, дисциплінарному плані відрізнялися від універсальної католицької церкви

середньовіччя. Через це світські властители прагнули підпорядкувати на територіальному або національному рівні церковні установи. Церква відіграла роль об'єднувача територій або територіальної держави. Тому питання про конфесії постало каталізатором, ядром суспільно-політичних проблем формування держав раннього Нового часу. Конфесіоналізація була результатом як духовної теологічної динаміки, що позначала внутрішні структурні перетворення релігійного та культурного життя, так і реального історичного повороту у формуванні державності [2, 25–36].

Зважаючи на складність і багатогранність феномена конфесіоналізації в німецькому суспільстві раннього Нового часу, на нашу думку, доцільним є дослідження його основних складників. Зокрема, до них варто віднести принципи віровчення та культову діяльність, зміст регламентуючих документів, порядок перевірки. Зазначені компоненти конфесіоналізації знаходили вияв в історичному розвитку конкретних територій Німеччини. Найбільш рання модель конфесіоналізації як комплекс названих складників сформувалася в розвитку євангелічної церковної організації курфюршества Саксонського, що зумовлює актуальність її характеристики.

У ранній Новий час Священна Римська імперія являла собою окрему власну систему держав, що робила залежною від себе форму і образ європейської системи. Важливу роль у цій державній системі відіграло курфюршество Саксонське. Зміцнення територіальної держави Веттінів на межі Середньовіччя і раннього Нового часу було зумовлене декількома чинниками. Зокрема, саксонські правителі володіли найбільшими гірничими розробками Імперії і всієї Європи «доколумбової епохи». За регальним правом, що належало їм, Веттіни щороку отримували з саксонських рудників до чверті всього видобутого срібла, гірську десятину і монетний збір. З 1492 р. відбулося злиття скарбниці курфюршества Саксонського з гірською скарбницею бергамту і формування центральної скарбниці територіальної держави [3, 132].

Фінансове посилення династії Веттінів доповнювалося політичною централізацією саксонської держави. На відміну від більшості інших німецьких

князівств, у Саксонії вже в останній третині XV ст. сформувалися постійні органи місцевого і центрального державного управління: амти і княжа рада (адміністративні), центральна казна (фінансові), Верховний суд (судові). Ці органи управління були пов'язані між собою, більш того, мали в своєму складі спільних членів. Зазначені процеси значно прискорилися в зв'язку з Реформацією і її переведенням у площину державної політики на території курфюршества Саксонського. Політична, економічна, станова консолідація населення набули подальшого розвитку, що об'єктивно сприяло зростанню авторитету і могутності державної влади Веттінів [3, 134]. Відповідно, представники цієї династії постали головними провідниками лютеранської конфесіоналізації на території курфюршества Саксонського.

Після завершення Селянської війни 1524–1525 рр. вирішення релігійного питання переходить у політичну сферу і стає одним із чинників перерозподілу влади, протистояння князівсько-територіальної й імперсько-універсалістської державності. Ідея національної церкви була використана окремими територіями для посилення своєї автономії в межах імперії [4, 297]. Зокрема, принципи богослужіння в лютеранських громадах Саксонії було визначено у лютерівському творі «Німецька меса і порядок богослужіння» (1526).

Як зазначає Ю. О. Голубкін, дотримання однаковості обрядовості в межах територіальних утворень стало важливим засобом згуртування віруючих. Воно також мало перешкодити проникненню до євангелічних громад «лжевчень», як Мартін Лютер визначав ідеї радикалів та екстремістів. Уніфікації богослужіння Лютер домагався, керуючись також дидактичними міркуваннями, оскільки він вважав церкву не тільки місцем молитви, вихваляння і подяки Богові, а й місцем для релігійного виховання і настанов [5, 57]. Малий та Великий Катехізиси, написані Лютером для євангелічних общин та священнослужителів, також мали універсальний для прибічників Реформації зміст, проте насамперед вони знайшли поширення саме в церквах Саксонії. Водночас варто зазначити, що авторитет Саксонії у здійсненні лютеранської конфесіоналізації було визнано і за межами його території. Так, на Аугсбурзькому рейхстазі 1530 р.

Страсбург не було допущено до підписання Аугсбурзького віросповідання до того часу, доки його представниками не було беззастережно визнані принципи вчення щодо причащення, сформульовані саксонськими теологами [6, 50].

Політична влада забезпечила організаційну підтримку новоствореної церковної організації. Наслідком цього було визнання територіальних правителів «єпископами за необхідністю»: фактично вони стали главами місцевих церков [7, 37]. Виявом цього, зокрема, стали євангелічні статuti саксонських міст, у яких було втілено декілька головних принципів церковного устрою:

- чіткий виклад принципів догматики і докладна регламентація культової та позакультової діяльності;
- прагнення неухильного дотримання порядку на всіх рівнях організації церкви;
- провідна роль територіальної влади у здійсненні реформаційних перетворень.

Закріплення конфесійних перетворень у практиці життєдіяльності лютеранських громад відбувалося у процесі візитацій – регулярних перевірок стану справ в євангелічних парафіях, перша з яких була проведена у 1526 р. До складу візитаційних комісій поряд із реформаторами були включені найбільш впливові представники адміністрації курфюрста Саксонського; усі візитатори фактично одержували статус чиновників. Князівські інструкції націлювали на посилення ролі світської адміністрації, розширення її прав у покаранні за «духовні» злочини, у нагляді за міськими та сільськими громадами [4, 294–295].

На початку 1530-х рр., після здійснення перших візитацій у Саксонії, було розроблено чітку схему їх проведення, регламентовану відповідними документами. Так, зокрема, у статуті візитаторів 1533 р., призначеному для перевірки діяльності священнослужителів у містечку Лібенверда, було визначено функції пастора, диякона, шкільного учителя. Укладачі статуту наголосили на необхідності ретельного виконання названими особами службових обов'язків, головним серед яких було визначено проведення

регулярних проповідей. У статуті також було регламентовано діяльність «спільної каси», нагляд за функціонуванням якої мали забезпечувати представник міської ради Лібенверди і двоє делегатів від общини віруючих: їм належало вести облік пожертвувань, щорічно звітуючи про витрати [8, 613-614]. Подібні вимоги містив і статут візитаторів Цвіккау, також прийнятий у 1533 р. [9, 723].

У візитаційних актах другої половини XVI ст. (1555 р., 1575 р.) ще більш докладно схарактеризовано засади функціонування і проблеми розвитку територіальної євангелічної організації Саксонії на рівні конкретних парафій. Участь у візитаціях посадових осіб, які представляли інтереси курфюрста, давала змогу більш ефективно вирішувати наявні проблеми і водночас сприяла посиленню впливу князівської влади в суспільстві. Так, здійснена після ліквідації філіпітського угруповання візитація парафій курфюршества Саксонського 1575 р., на наш погляд, насамперед мала на меті перевірку відданості місцевих священнослужителів «чистоті вчення» і тим самим – з'ясування їх лояльності до територіальної влади. Головний висновок, який дозволяють зробити матеріали візитації 1575 р. – поступове утвердження певних вимог для зайняття посад священнослужителів. Важливе місце серед них посідала університетська освіта; іншою вимогою була практична діяльність кандидата в євангелічній церковній організації.

Освіта дітей та молоді так само відображала вимоги лютеранської конфесіоналізації. Програма викладання у латинських школах Саксонії за змістом являла своєрідний синтез реформаційних ідей із принципами гуманізму. Зокрема, Віттенберзьким церковним статутом 1533 р. було передбачено, що зміст програми навчання у трьох класах латинських шкіл охоплює як праці античних авторів (комедії Теренція і Плавта, поеми Вергілія, трактати Цицерона й Катона), так і твори гуманістів (Еразма Роттердамського, Петра Мозелляна, Йоганна Мурмеллія). Водночас ідейний вплив Реформації на учнів мав закріплюватися завдяки участі школярів у богослужінні й виконанні церковних співів [10, 706–707].

Контроль за виконанням зазначених вимог конфесіоналізації покладался на уповноважених осіб та колегіальні органи. Зокрема, із 1539 р. на території курфюршества Саксонського була організована вища судова інстанція для духовенства – консисторія. Служба в консисторії, як і виконання інших обов'язків священнослужителів, повинна була оплачуватися. Ця обставина дає змогу зробити висновок, що в євангелічній церковній організації курфюршества Саксонського з часів пізньої Реформації функція контролю вже не поєднувалась з іншими, а стала самостійною: її виконання займало весь час відповідних категорій службовців. Постійний характер діяльності консисторії, на думку Г. Кірхнера, свідчить про її своєрідну конкуренцію функціям візитаційних комісій, що проводили інспекції протягом заздалегідь визначеного часу (за винятком надзвичайних ситуацій, що потребували негайної перевірки) [11, 46].

Саксонський церковний статут 1580 р. відніс до головних цілей діяльності консисторії дотримання єдності лютеранського віровчення, вирішення інших релігійних питань, а також покарання порушників. У статуті було наголошено, що повноваження консисторії поширюються не тільки на священнослужителів, але й на решту населення, зокрема – у питаннях шлюбу та сім'ї, а також у проблемах діяльності шкіл [12, 401]. Відповідно, консисторії належало право призначення пасторів і дияконів, нагляду за станом господарського життя, право призначення на посаду шкільних учителів. Синод як колегіальний орган євангелічної церкви мав можливість здійснювати візитації суперінтендатур і надання інвеститур для парафіяльних священнослужителів. Повноваження євангелічної громади було обмежено можливістю висловити згоду або незгоду щодо призначення пастора й диякона [1, 114].

Протестантські князі усвідомлювали, що єдність віри, підданих та династії можна було гарантувати лише на ґрунті стрункого адміністративно-церковного каркаса з сильними регулюючими механізмами. Розроблена догма вимагала чіткого дотримання в повсякденному житті. Курфюрст Август I Саксонський, головний гарант релігійного миру й інтересів одновірців в Імперії гостро потребував перевірених кадрів. Міграція до його володінь представників

вюртемберзького пасторату (зокрема, запрошення на посаду віттенберзького суперінтендента у 1577 р. відомого проповідника Полікарпа Лейзера – випускника Тьобінгенського університету) засвідчила, що для будівництва власних міцних церковних структур правителям потрібні були перевірені особи. Переміщення євангелічних проповідників на просторах лютеранської Німеччини ставало закономірним і створювало нові можливості для духовних осіб, зокрема, після завершенні чистки придворного апарату Саксонії від «криптокальвіністів» [13, 209–210].

Таким чином, комплексний характер перетворень, здійснених за часів пізньої Реформації, визначив тісні зв'язки між головними компонентами лютеранської конфесіоналізації в Саксонії. Домінування територіальної влади у процесах конфесійного будівництва 1520–1580-х рр. було закріплене низкою відповідних документів: церковними статутами, настановами візитаторів, розпоряджень курфюрстів. Це сприяло формуванню «вертикалі влади», що на тривалий час визначила ієрархічний устрій новоствореної територіальної церковної організації, яка стала важливим засобом соціального дисциплінування у саксонському суспільстві раннього Нового часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прокопьев А. Ю. Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648 / А. Ю. Прокопьев. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. – 483 с.
2. Ивонин Ю. Е. Универсализм и территориализм. Старая империя и территориальные государства Германии в раннее Новое время. 1495–1806 / Ю. Е. Ивонин. – Т. 1. – М. : РКонсульт, 2004. – 461 с.
3. Чиркин В. А. Государственные реформы Саксонии последней трети XV века: к вопросу о переходе к публично-правовому характеру государственной власти / В. А. Чиркин // Вестник Удмуртского государственного университета. – 2016. – Т. 26. Вып. 2. – Экономика и право. – С. 131–136.
4. Дятлов В.О. Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття) / В. О. Дятлов. – Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. – 308 с.

5. Schmidt H. R. Der Schmalkaldische Bund und die oberdeutschen Städte bis 1536. Ein Beitrag zur politischen Konfessionalisierung im Protestantismus / H. R. Schmidt // Zwingliana. – 1989. – Bd. 18. – S. 36–61.
6. Голубкин Ю. А. Мартин Лютер и реформирование мессы / Ю. А. Голубкин // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2001. – № 526: Історія. – Вип. 33. – С. 52–60.
7. Burkhardt J. Deutsche Geschichte in der Frühen Neuzeit / J. Burkhardt. – München : Beck, 2009. – 136 S.
8. Verordnung der Visitatoren vom 13. December 1533 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig : Reisland, 1902. – Bd. 1. Abt. 1. – S. 613–614.
9. Verordnung der Visitatoren für Zwickau. Vom 28. November 1533 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig : Reisland, 1902. – Bd. 1. Abt. 1. – S. 723–724.
10. Kirchen-Ordnung für die Stadt Wittenberg. 1533 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig : Reisland, 1902. – Bd. 1. Abt. 1. – S. 700–710.
11. Kirchner H. Reformationsgeschichte von 1532–1555/1566: Festigung der Reformation, Calvin, katholische Reform und Konzil von Trient / H. Kirchner. – Berlin : Evangelische Verlagsanstalt, 1989. – 178 S.
12. Des durchlauchtigsten, hoehgebornen fürsten und herrn, herrn Augusten, herzogen zu Sachsen u. s. w. Ordnung, wie es in seiner churf. g. landen bei den kirchen mit der lehr und ceremonien, desgleichen in derselben beiden universiteten, consistorien, fürsten und partikular schulen, visitation, synodis und was solchem allem mehr anhanget, gehalten werden sol. 1580 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig : Reisland, 1902. – Bd. 1. – S. 359–457.
13. Прокопьев А. Ю. Светская и духовная власть в ранней лютеранской ортодоксии: Поликарп Лейзер Старший (1552–1610) / А. Ю. Прокопьев // Религия. Власть. Общество. – СПб., 2016. – Вып. 5. – С. 199–236.

